

Tomasz Siwiński, Maciej Łuczak

Sport w Nowym Tomyślu do 1939 roku : (zarys problematyki)

Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna 13/1, 29-42

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz SIWIŃSKI*
Maciej ŁUCZAK**

Sport w Nowym Tomysłu do 1939 roku (zarys problematyki)

Streszczenie

W pracy przybliżone zostały początki zorganizowanej aktywności sportowej mieszkańców Nowego Tomysłu narodowości polskiej do 1939 roku. Zaakcentowano powiązania nowotomyskiej społeczności z powstałym wcześniej bractwem kurkowym oraz postawę władz wobec Polaków – członków niemieckich towarzystw o charakterze sportowo-rekreacyjnym. Nakreślono też kontekst historyczny – dwudziestolecia międzywojennego w Nowym Tomysłu – na który przypadły początki działalności sportowej w mieście. Istotny dla zrozumienia specyfiki tego okresu jest fakt, że ludność polska w 1919 roku stanowiła w Nowym Tomysłu mniejszość, a sport był jedną z form manifestowania przynależności narodowej oraz oznaką nowego stylu życia.

Sport jako zjawisko nowoczesne doskonale wpisał się w funkcjonowanie towarzystw ukierunkowanych na aktywność fizyczną. Stał się czynnikiem sprzyjającym integracji społecznej, inspirowanym do tworzenia nowych dyscyplin i infrastruktury sportowej w mieście.

Słowa kluczowe: Nowy Tomysłu, sport, towarzystwa.

Wstęp

Tematyka rozwoju sportu w Nowym Tomysłu do 1939 roku podejmowana była jak dotąd sporadycznie w publikacjach dotyczących historii miasta¹ i przy okazji kolejnych, okrągłych rocznic istnienia Klubu Sportowego „Polonia” w Nowym Tomysłu², który wywarł istotny wpływ na życie społeczne i sportowe miasta.

---

* Mgr, pracownik Szkoły Podstawowej nr 1 im. Tadeusza Kościuszki w Nowym Tomysłu.

** Dr hab. prof. Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu.

¹ Rozdziały poświęcone rozwojowi sportu autorstwa Z. Kościańskiego znajdowały się w: B. Polak (red.), *Zarys dziejów Nowego Tomysłu*, Nowy Tomysłu 1986, oraz B. Polak (red.), *Dzieje Nowego Tomysłu*, Nowy Tomysłu 1998.

² *Referat z okazji 60-lecia KS Polonia w Nowym Tomysłu*, 1982, zasoby Miejskiej i Powiatowej Biblioteki Publicznej w Nowym Tomysłu, oraz *Na marginesie jubileuszu 65-lecia Polonii*, „Wiadomości Nowotomyskie” 1987, nr 10 (15), s. 5.

W dotychczasowych opracowaniach przybliżano jedynie w zarysie historię sportu. Nie wyczerpało to jednak tej tematyki. Autorzy opracowań nie w pełni dokonali analizy wszystkich źródeł, a zawężony obszar poszukiwań nie dawał kompleksowego obrazu poruszanej problematyki. Aby go uzyskać, należało dokonać powtórnej kwerendy znanych już źródeł oraz poszerzyć zakres badań i spojrzenia na problematykę badawczą.

Podjęte prace miały na celu analizę:

1. wpływu działalności organizacji sportowych na życie mieszkańców miasta,
2. okoliczności inspirujących do aktywności sportowej społeczeństwa Nowego Tomysła,
3. czynników determinujących rozwój sportu (w tym organizacji zajmujących się jego propagowaniem).

W artykule skupiono się na działalności sportowej Polaków, niemniej analiza źródeł dotyczących ludności niemieckiej pozwoliła wzbogacić wiedzę o rzeczywistości społecznej, politycznej i kulturowej, jaka była w omawianym okresie w Nowym Tomysłu.

W trakcie prac dokonano weryfikacji zasobów Archiwum Państwowego w Poznaniu³ oraz poznańskich bibliotek, w których zdeponowano prasę regionalną z lat 1922–1939⁴. Zapoznano się również ze zbiorami osób prywatnych, a także z „Kroniką Klubu Sportowego Polonia”⁵.

Niezbadanym do tej pory źródłem były komunikaty Poznańskiego Związku Okręgowego Piłki Nożnej⁶, Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Warszawie oraz źródła niemieckie⁷. Istotne ponadto okazały się także przeprowadzone wcześniej badania własne⁸, w wyniku których ustalono niepublikowane do tej pory dokumenty i nieznanne fakty.

³ W Archiwum Państwowym w Poznaniu (dalej: APP) znajdują się Akta Starostwa Powiatowego w Nowym Tomysłu oraz Akta Miasta Nowy Tomyśl z lat 1816–1950.

⁴ W latach 1922–1939 na terenie Nowego Tomysła ukazywały się następujące tytuły prasowe: „Orędownik Powiatowy”, „Kurjer Zachodni”, „Orędownik Nowotomyski”, „Orędownik na powiaty nowotomyski i wolsztyński”, „Orędownik na powiaty Nowy Tomyśl, Wolsztyn i Międzychód”.

⁵ „Kronika Klubu Sportowego Polonia”, zawiera informacje z lat 1922–1995, jednak nie była prowadzona od początku istnienia klubu. Kronikę prowadził od lat 60. XX wieku m.in. W. Owczarczak, opierając się na informacjach uzyskanych z relacji słownych oraz z zachowanych dokumentów.

⁶ „Komunikaty Zarządu Poznańskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej” oraz „Komunikaty Wydziału Gier i Dyscypliny” z lat 1934–1937 znajdują się w prywatnych zbiorach i dotychczas nie zostały poddane analizie badawczej.

⁷ A. Kraft, *...und dazwischen Neutomischel*, Berlin 1998, oraz Akta Starostwa Powiatowego Nowy Tomyśl znajdujące się w zasobach Archiwum Państwowym w Poznaniu, dotyczące funkcjonowania stowarzyszeń niemieckich.

⁸ Badania własne Tomasza Siwińskiego, efekty badań opublikowane zostały w: J. Owsiański, T. Siwiński, *Historia futbolu wielkopolskiego*, Poznań 2013, oraz w kwartalniku „Przegląd Nowotomyski”.

Nowy Tomysł

Nowy Tomysł jest miastem leżącym w zachodniej części województwa wielkopolskiego, obecnie zamieszkały jest przez blisko 15 tysięcy mieszkańców⁹.

Początki osadnictwa w miejscowości Tomysł przypadają na XIII wiek, jednak jego rozwój nastąpił w XVIII wieku, gdy w okolice Tomysła zostali sprowadzeni, przez gospodarujących tu Polaków, koloniści ołędzcy, wśród których przeważali osadnicy niemieccy. To oni wybudowali świątynię protestancką, której fundatorem był właściciel ziemi Feliks Szoldrski, który następnie wokół świątyni postanowił utworzyć ośrodek przemysłowo-handlowy¹⁰.

W 1786 roku Nowy Tomysł uzyskał prawa miejskie. W okresie rozbiorów Polski miasto było pod zaborem pruskim, jedynie w latach 1807–1815 znajdowało się w granicach Księstwa Warszawskiego, a w 1848 roku zostało miastem powiatowym.

3 stycznia 1919 roku Nowy Tomysł został wyzwolony przez powstańców wielkopolskich¹¹. Po zakończeniu działań wojennych w Nowym Tomysłu mieszkało nieco ponad 200 osób narodowości polskiej, co stanowiło 10% ogólnej populacji miasta. Z biegiem lat struktura zmieniała się i w 1931 roku liczba ta wzrosła do 1446, stanowiąc 59,6% ludności, a w 1937 roku Polacy w liczbie 1884 czynili 68% mieszkańców miasta¹².

Sport w Nowym Tomysłu do 1939 roku

Zanim w Nowym Tomysłu powstały pierwsze polskie towarzystwa sportowe, wcześniej założyła je ludność niemiecka. Były to Männer-Turn-Verein (Męski Klub Gimnastyczny, który powstał w 1885 roku)¹³ i Radfahrerverein Wandrlust von Neutomischel (Towarzystwo Cyklistów w Nowym Tomysłu działające od 1908 roku)¹⁴. Wymienione stowarzyszenia promowały aktywny sposób spędzania czasu poprzez jazdę na rowerze i turystykę poznawczą. Działał tu również Turnverein „Germania” – odpowiednik polskiego, funkcjonującego w Wielkopolsce od 1884 roku, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. „Germania” zrzeszała zarówno kobiety, jak i mężczyzn. Towarzystwo popularyzowało ćwiczenia gimnastyczne, organizowało pokazy sprawności fizycznej oraz festyny dla ludności niemieckiej¹⁵.

⁹ Główny Urząd Statystyczny. Stan w dniu 30 VI 2013 r., Warszawa 2013, s. 103.

¹⁰ I. Mameczak-Gadkowska, *Lokacja Nowego Tomysła. W ostatnich latach Rzeczypospolitej*, [w:] B. Polak (red.), *Dzieje Nowego Tomysła*, Nowy Tomysł 1998, s. 52–53.

¹¹ B. Polak (red.), *Dzieje Nowego Tomysła*, s. 110.

¹² Z. Kościański, *Nowy Tomysł w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] B. Polak (red.), *Dzieje Nowego Tomysła*, s. 122.

¹³ APP, Akta Starostwa Powiatowego Nowy Tomysł 1919–1939, sygn. 717, k. 2.

¹⁴ Tamże, sygn. 717, k. 31.

¹⁵ A. Kraft, *...und dazwischen Neutomischel*, s. 370–375.

Polityka działaczy towarzystw niemieckich zmierzała do izolowania ich od ludności polskiej. Jej przejawem było nieprzyjmowanie Polaków do niemieckich stowarzyszeń. Sytuacja ta uwidoczniła się tuż po odzyskaniu niepodległości, Niemcy demonstrowali swą odrębność narodową i niezależność. Po zakończeniu I wojny światowej i powstania wielkopolskiego Polacy stanowili mniejszość narodową na terenie Nowego Tomyśla. Uprawiany sport przez ludność polską był sposobem na propagowanie solidarności narodowej i wolności w ciągle zgermanizowanym społeczeństwie. Po dziesiątkach lat pruskiego zniewolenia, w Nowym Tomyślu pojawiały się stopniowo polskie organizacje. W dwudziestoleciu międzywojennym zarejestrowano ich ponad 40. Były wśród nich takie, które w swoim statucie nawiązywały do propagowania wychowania fizycznego. Do najbardziej zaangażowanych w tej kwestii należały: Bractwo Strzeleckie, Związek Harcerstwa Polskiego, Towarzystwo Powstańców i Wojaków, Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” oraz kluby sportowe propagujące konkretne dyscypliny sportowe¹⁶.

Bractwo Strzeleckie (zwane też Kurkowym, niem. Schützenbruderschaft) to najstarsze, założone przez Niemców, stowarzyszenie powstałe w Nowym Tomyślu. Początek jego działalności datuje się na 1789 rok – trzy lata po otrzymaniu praw miejskich przez Nowy Tomyśl. Nowotomyskie bractwo, podobnie jak inne organizacje strzeleckie, organizowało cykliczne zawody, apelując do swych członków o czynne spędzanie wolnego czasu. Bractwo w okresie rozbiorów tworzyli Niemcy. Tylko sporadycznie zezwalano na wstępowanie do niego ludności proweniencji żydowskiej¹⁷ oraz Polakom, którzy skutecznie oparli się akcji germanizowania. Niemieccy członkowie bractwa brali udział w opanowaniu powstania wielkopolskiego z 1848 roku, dopuszczając się mordu na powstańcu¹⁸. Wydarzenie to na lata pozostało w pamięci mieszkańców Nowego Tomyśla i wpłynęło na relacje pomiędzy Polakami a Niemcami.

Dopiero w sierpniu 1920 roku zmieniono ustawę (statut) Bractwa Strzeleckiego w celu umożliwienia Polakom wstępowania w jego szeregi. Nowy statut uzupełniono o zapis dotyczący przestrzegania obowiązków państwowych i obywatelskich wobec Rzeczypospolitej Polskiej. Mimo iż celem bractwa było nabywanie przez jego członków umiejętności używania broni palnej, bractwo uczestniczyło również w imprezach o charakterze sportowym organizowanych w mieście.

W roku 1922 w Nowym Tomyślu powstała Drużyna Harcerska im. Juliusza Słowackiego, choć nieformalne początki tego ruchu sięgają lata 1919 roku. Cztery lata później nowotomyscy harcerze zostali przyjęci do Związku Harcerstwa Polskiego¹⁹. W pierwszych latach po wojnie powstało również wspomniane

¹⁶ Z. Kościański, *Nowy Tomyśl w dwudziestoleciu międzywojennym*, s. 158–165.

¹⁷ *Olędry Nowotomyskie* [<http://oledry.pl>], Goldmann K.E. – *Historia Bractwa Kurkowego w Nowym Tomyślu 1914*, [stan z 27.12.2013].

¹⁸ „Orędownik Nowotomyski” 1932, nr 8, s. 1.

¹⁹ „Kurjer Zachodni” 1928, nr 43, s. 1.

Towarzystwo Powstańców i Wojaków oraz Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej. Wszystkie te organizacje propagowały rozwój wychowania fizycznego.

Odzyskanie niepodległości stworzyło możliwość rozwoju polskich organizacji stricte sportowych. Pierwszym takim klubem na terenie Nowego Tomyśla był, powstały 14 września 1921 roku, Polski Klub Kręglarski, z którym sympatyzował ostatni w okresie międzywojennym burmistrz pochodzenia niemieckiego, o nazwisku Weise²⁰.

W styczniu 1922 roku w Nowym Tomyślu powstało gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W swych poczynaniach postawiono na rozwój fizyczny Polaków poprzez ćwiczenia gimnastyczne, ale też niezależność narodową manifestowaną w każdym aspekcie tej działalności. Towarzystwo posiadało, jako pierwsza w mieście polska organizacja, swój sztandar. Przy TG „Sokół” erygowano orkiestrę dętą. Członkowie „Sokoła” organizowali też różne imprezy kulturalne (m.in. przedstawienia teatralne).

Latem 1922 roku Antoni Kaźmierczak, Stanisław Pakuła, Stefan Patalas, Stefan Polach powołali do życia Klub Sportowy „Huragan”. W kolejnych latach do klubu dołączyli m.in.: Zygmunt Kabza, Stanisław Kroma, Czesław Mania, Kazimierz Rulewicz czy Włodzimierz Rulewicz. Działacze ci stworzyli podstawy funkcjonowania pierwszego wielosekcyjnego klubu sportowego w Nowym Tomyślu, mając tym samym wpływ na rozwój fizyczny młodzieży. Zawodnicy „Huragana” ćwiczyli i odbywali treningi na łące, będącej własnością Niemki Marty Tepper. Klub otrzymywał niewielkie wsparcie materialne ze strony Fabryki Siatek Żarowych „Żar”. Przejawiało się to w postaci pomocy przy organizacji imprez sportowych oraz przekazywaniu np. bramek do gry w piłkę nożną²¹. „Huragan” nigdy jednak nie został zgłoszony do rozgrywek prowadzonych przez Poznański Związek Okręgowy Piłki Nożnej, brał jedynie udział w spotkaniach towarzyskich²².

W 1923 roku w Starostwie Nowotomyskim utworzono Powiatową Radę Wychowania Fizycznego i Przyniesienia Wojskowego (PRWFIPW), która w tym samym roku zorganizowała, po raz pierwszy, dwudniową „Wielką Olimpiadę Wiosenną”. Celem zawodów było propagowanie wychowania fizycznego wśród młodzieży, wzbudzenie zainteresowania różnymi dyscyplinami sportowymi, sprawnością fizyczną i przysposobieniem wojskowym. Impreza miała być również polską odpowiedzią na organizowany przez Niemców „Sportfest”. Organizatorzy zadbali o zakwaterowanie i wyżywienie przyjeżdżających zawodników. O rozmachu zawodów świadczy liczba przeprowadzonych konkurencji. Uczestnicy brali udział w zawodach strzeleckich, marszu na 10 kilometrów, biegach na 100, 400, 800 metrów i 60 metrów z przeszkodami, rzutach dyskiem, granatem, kulą, oszczepem, jak również w skokach w dal, wzwyż

²⁰ Z. Kościański, *Nowy Tomyśl w dwudziestolecu międzywojennym*, s. 167.

²¹ *Kronika Klubu Sportowego Polonia w Nowym Tomyślu*.

²² „Sportowiec” 1924, nr 2, s. 4.

i o tyczce, a także ćwiczeniach gimnastycznych. Imprezę koordynowali wyszkoleni oficerowie Wojska Polskiego. Zawodom sportowym towarzyszyły wydarzenia kulturalne, a całość została przeprowadzona w duchu patriotycznym²³.

Olimpiady wiosenne PRWFiPW organizowała przy współudziale towarzystw wojskowo-wychowawczych, tj. Bractwa Strzeleckiego, Towarzystwa Powstańców i Wojaków, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, ZHP, Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej i innych²⁴.

Drugą ważną imprezą, organizowaną od 1923 roku, były jesienne zawody wojskowo-sportowe absolwentów kursów wojskowych i towarzystw działających na terenie powiatu. Wśród konkurencji było m.in. strzelanie, bieg na 100 metrów, rzut granatem, skok w dal i marsz na 3 kilometry. Rozgrywki miały wysoką rangę i patriotyczne przesłanie, a obserwatorem i delegatem władzy wojskowej był płk Bronisław Sikorski, dowódca 58 Pułku Piechoty. W kolejnych latach jesienne zawody uzyskały miano „Święta Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego Powiatu Nowy Tomyśl”. Program rozszerzono do 10 dyscyplin lekkoatletycznych, pięcioboju wojskowo-sportowego oraz strzelania sportowego. Święto cieszyło się dużym zainteresowaniem i estymą ze strony członków towarzystw powiatu nowotomyskiego²⁵.

Zarówno „Olimpiady Wiosenne”, jak i „Święta Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego Powiatu Nowy Tomyśl” odbywały się cyklicznie raz w roku.

Wszystkie ważniejsze wydarzenia sportowe odbywały się na terenie udostępnianym przez PRWFiPW, mieszczącym się w okolicach Parku Miejskiego. Na tym obszarze rozgrywano większość imprez sportowych (m.in. ćwiczenia gimnastyczne „Sokołów” i harcerzy, w pewnym okresie również mecze „Huraganu”).

Działacze „Huraganu” starali się pozyskać działkę pod budowę boiska, jednak władze miejskie oddalały wszelkie prośby o przekazanie gruntu. Przedstawiciele klubu doszli do porozumienia z właścicielem łąki mieszczącej się blisko centrum miasta, nieopodal restauracji „Kresowianka”. Tam powstało nowe boisko, na którym rozgrywano większość imprez sportowych. Obiekt ten nadzorowany był przez Stanisława Kozę²⁶.

Mecze piłki nożnej cieszyły się dużym zainteresowaniem mieszkańców miasta. Młodzi ludzie byli nie tylko kibicami, ale też czynnie uprawiali futbol. Fascynacja młodzieży szkolnej piłką nożną doprowadziła do powstania drugiej drużyny piłkarskiej „Huraganu II”²⁷. Rozgrywano m.in. mecze międzyszkolne z rówieśnikami z innych miejscowości²⁸. Zarówno pierwsza, jak i druga drużyna

²³ „Orędownik Powiatowy” 1923, nr 43, s. 1.

²⁴ Tamże.

²⁵ „Orędownik Powiatowy” 1923, nr 83, s. 1.

²⁶ *Kronika Klubu Sportowego Polonia w Nowym Tomysłu*.

²⁷ „Kurjer Zachodni” 1926, nr 44, s. 2.

²⁸ „Kurjer Zachodni” 1926, nr 50, s. 2.

„Huraganu” rywalizowały m.in. z: „Koroną” Bukowiec, „Promieniem” Opalenica, „Obrą” Zbąszyń. „Strzałą” Buk czy „Zorzą” Grodzisk Wielkopolski.

TG „Sokół” aktywnie propagowało rozwój fizyczny poprzez organizację imprez masowych, takich jak „zabawy letowe”, „wieczory sokole” czy „Dzień Sokola”. Spotkania plenerowe służyły rozgrywaniu zawodów lekkoatletycznych oraz prezentowaniu ćwiczeń gimnastycznych. Gimnastykę upowszechniano również podczas zimowych pokazów odbywających się w sali pana Tuszyńskiego²⁹.

W okresie zimowym wśród młodzieży szczególną popularnością cieszyły się spotkania na pobliskich Glińskich Górach, gdzie oddawano się saneczkowaniu³⁰.

W pierwszym półroczu 1929 roku „Huragan” nie rozegrał żadnego meczu, powodem tego były poważne kłopoty organizacyjne i finansowe. Działacze klubu zwołali walne zebranie, podczas którego rozważano połączenie się z TG „Sokół”³¹.

Od połowy lat dwudziestych coraz większym zainteresowaniem w Nowym Tomysłu cieszył się tenis. Powstawały nieformalne kluby, których członkowie mogli korzystać z placu tenisowego mieszczącego się w Parku Miejskim, warunkiem było jednak otrzymanie wcześniejszej zgody z magistratu oraz uiszczenie 50 gr za godzinę³².

Zainteresowanie tenisem rzutowało na to, że część osób związanych do tej pory z „Huraganem” opuściła jego szeregi i zajęła się uprawianiem oraz rozpowszechnianiem białego sportu. W 1929 roku działał w Nowym Tomysłu, jeszcze nieformalnie, klub tenisowy, zrzeszający miłośników tenisa z terenu miasta. Organizacja ta przeprowadziła pierwsze tenisowe mistrzostwa powiatu, zwyciężył w nich zawodnik Świącicki³³. Systematyczny wzrost zainteresowania tenisem ziemnym doprowadził do powstania 8 września 1930 roku Nowotomyskiego Klubu Tenisowego (NKT). Skład zarządu tworzyli: prezes Eligiusz Preisler³⁴, zastępca prezesa S. Pakuła, skarbnik L. Łepski oraz sekretarz M. Wieruszewski³⁵.

Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych coraz bardziej popularne stawały się wycieczki rowerowe organizowane przez TG „Sokół” do sąsiednich miejscowości, gdzie poprzez wspólne ćwiczenia i zabawę obchodzono święta narodowe. W wyjazdach brało udział po kilkadziesiąt osób, zarówno kobiet, jak i mężczyzn.

²⁹ „Kurjer Zachodni” 1930, nr 53, s. 1.

³⁰ „Kurjer Zachodni” 1926, nr 17, s. 1.

³¹ „Kurjer Zachodni” 1929, nr 63, s. 1.

³² „Kurjer Zachodni” 1926, nr 63, s. 1–2.

³³ „Kurjer Zachodni” 1926, nr 81, s. 1.

³⁴ Prof. dr hab. med., mgr wychowania fizycznego Eligiusz Preisler (1908–2008) był asystentem prof. dr. hab. Eugeniusza Piaseckiego na Uniwersytecie Poznańskim, kierownikiem Katedry Medycyny Sportu oraz Katedry i Zakładu Fizjologii Akademii Medycznej w Poznaniu. Z Nowym Tomysłem związany był od 1924 roku, dokąd rodzina Preislerów przeprowadziła się z Jarocina. Był współzałożycielem Nowotomyskiego Klubu Tenisowego (1930) oraz KS „Polonia” (1932).

³⁵ „Kurjer Zachodni” 1930, nr 74, s. 2.

W tym czasie rowery stawały się coraz bardziej dostępne, a rowerzyści zrzeszali się w grupach cyklistycznych. Szczególnie aktywne były towarzystwa niemieckie, a najbardziej Towarzystwo Cyklistów Niemieckich „Wanderlust” z przylegającej do granic Nowego Tomyśla wsi Przyłęk. Polacy w połowie lat trzydziestych stanowili nawet jedną trzecią uczestników imprez organizowanych przez „Wanderlust”³⁶. Podczas jednej z imprez organizowanych przez cyklistów niemieckich w pobliskiej wsi Kąkolewo doszło do awantur pomiędzy Polakami a osobami narodowości niemieckiej³⁷.

W drugiej połowie lat dwudziestych TG „Sokół” przeżywało kryzys. Aktywni do tej pory działacze występowali z jego szeregów, przechodząc do innych organizacji. Dzięki dużemu zaangażowaniu kilku społeczników stagnację udało się zażegnać i odbudować utraconą pozycję tej organizacji w mieście³⁸.

Z nadejściem kolejnej dekady problemy, które dotknęły „Sokoła”, nie ominęły również NKT i KS „Huragan”. Obie organizacje nastawione były na rozwój jednej dyscypliny sportowej: NKT tenisa ziemnego, a „Huragan” piłki nożnej. Hamowało to rozwój sportowców, chcących realizować się w innych dyscyplinach. Dochodziło do sytuacji, w której czołowi zawodnicy NKT i „Huraganu” reprezentowali oba kluby³⁹.

W 1932 roku, wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu społecznemu, NKT utworzył sekcje lekkiej atletyki oraz piłki koszykowej. W tym czasie kryzys organizacyjny nie ominął również „Huraganu”. Drużyna tego ostatniego nie uczestniczyła w treningach. Jednak przykład NKT wpłynął mobilizująco na członków klubu. Wkrótce udało się zorganizować nawet dwa zespoły piłkarskie⁴⁰.

W kwietniu 1932 roku działacze NKT zaproponowali Klubowi Sportowemu „Huragan” fuzję i utworzenie jednego, wielosekcyjnego klubu. Kierownictwa obu organizacji sportowych w dniu 15 kwietnia 1932 roku powołały Klub Sportowy „Polonia”. Zarząd ukonstytuował się w składzie: prezes Zygmunt Fabrowski, wiceprezes Eligiusz Preisler, II wiceprezes Bronisław Kozłowski, skarbnik Leon Budzyński i sekretarz Teodor Pohl. W dniu powstania „Polonia” liczyła około 40 członków czynnych i 20 członków tzw. Przyjaciół Sportu. Statut zawierał istnienie sekcji gier ruchowych, kolarstwa turystycznego, lekkiej atletyki, piłki nożnej oraz tenisa ziemnego. Stworzono również możliwość uprawiania koszykówki i tenisa ziemnego przez kobiety⁴¹.

Pierwszy mecz piłki nożnej drużyna „Polonii” rozegrała 17 kwietnia 1932 roku. Przeciwnikiem był zespół Seminarium Nauczycielskiego z Wolsztyna. Mecz zakończył się niestety porażką piłkarzy „Polonii” aż 0:6. Wyniki kolej-

³⁶ APP. Akta Starostwa Powiatowego Nowy Tomyśl 1919–1939, sygn. 717, k. 69.

³⁷ „Kurjer Zachodni” 1930, nr 74, s. 1.

³⁸ „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1928, nr 14/15, s. 168.

³⁹ *Kronika Klubu Sportowego Polonia w Nowym Tomyślu*.

⁴⁰ „Orędownik Nowotomyski” 1932, nr 31, s. 1.

⁴¹ „Orędownik Nowotomyski” 1932, nr 32, s. 4.

nych spotkań były już bardziej korzystne, a mianowicie zwycięstwa w stosunku 7:2 nad zespołem „Korony” Bukowiec i 5:1 „Promienia” Opalenica. Ważnym wydarzeniem dla działaczy KS „Polonia” był akces do Poznańskiego Związku Okręgowego Piłki Nożnej w lipcu 1932 roku⁴².

Likwidacja powiatu grodziskiego z dniem 1 kwietnia 1932 roku i włączenie go do powiatu nowotomyskiego sprzyjała nawiązaniu bliższych kontaktów „Polonii” Nowy Tomyśl z Klubem Sportowym „Dyskobolia” z Grodziska Wielkopolskiego. Już 26 czerwca tego samego roku w Grodzisku Wlkp. odbyły się zawody pomiędzy „Polonią” a „Dyskobolią”. Udział w nich wzięło około 100 sympatyków różnych sportów, a wśród nich zawodnicy trzech sekcji: piłki nożnej, piłki siatkowej kobiet oraz tenisa ziemnego. Poziom współzawodnictwa był wyrównany, mecz tenisowy zakończył się wynikiem 2:2, a spotkanie piłkarskie 1:1. Jedynie w meczu siatkówki „Dyskobolia” wygrała 2:1⁴³.

Zawody pomiędzy „Polonią” i „Dyskobolią” z reguły odbywały się – na otwartym w 1925 roku – grodziskim „Stadionie Powiatowym”. Mieszkańcy Grodziska Wlkp. sprzeciwiali się takiemu nazewnictwu tego obiektu, a włączenie powiatu grodziskiego do nowotomyskiego i ustanowienie lokalizacji siedziby powiatu w Nowym Tomyślu doprowadziło do wieloletnich animozji pomiędzy mieszkańcami obu miast, również na płaszczyźnie sportowej⁴⁴.

W sierpniu 1932 roku po raz pierwszy odbył się „Dzień Sportowy” nawiązujący do organizowanych wcześniej „Olimpiad Wiosennych”. W latach późniejszych zawody nazywano „Dniem Sportu Klubu Sportowego Polonia”⁴⁵. Ważnym punktem programu pierwszego „Dnia Sportu” był mecz piłkarski pomiędzy „Polonią” a „Wartą” III Poznań. Przyjazd poznańskiej drużyny, w składzie której wystąpili również zawodnicy grający w I lidze, był dużym wydarzeniem w mieście, a wynik 4:4 uznano za dobrą prognozę przed rozpoczęciem rozgrywek piłkarskiej klasy „C”⁴⁶.

Zespół „Polonii” w pierwszym sezonie gry, w rozgrywkach organizowanych przez PZOPN, został zakwalifikowany do grupy III klasy „C”, obok takich klubów jak: „Sokół” Opalenica, „Promień” Opalenica i „Dyskobolia II” Grodzisk Wlkp.⁴⁷ Inauguracyjny sezon był dla „Polonii” udany. Drużyna zajęła pierwsze miejsce i awansowała do grupy zespołów rywalizujących w spotkaniach barażowych o awans do klasy „B”. Niestety zawodnicy „Polonii” musieli uznać wyższość drużyn z bardziej doświadczonych klubów, m.in. poznańskiej „Admiry” czy „Posnanii”⁴⁸.

⁴² „Orędownik Nowotomyski” 1932, nr 69, s. 4.

⁴³ „Orędownik Nowotomyski” 1932, nr 53, s. 4.

⁴⁴ A. Hojan, *KS Dyskobolia Grodzisk Wielkopolski 1922–1997*, Poznań 1997, s. 82.

⁴⁵ „Orędownik Nowotomyski” 1932, nr 66, s. 1.

⁴⁶ „Orędownik Nowotomyski” 1932, nr 68, s. 1.

⁴⁷ „Orędownik Nowotomyski” 1933, nr 26, s. 4.

⁴⁸ „Orędownik Nowotomyski” 1933, nr 78, s. 4.

W latach 1934 i 1935 „Polonia” nie zdołała awansować do klasy „B”. Działo się to w atmosferze skandali i odwołań klubu od decyzji PZOPN⁴⁹.

Działacze „Polonii” dbali o poziom sportowy piłkarzy, zapraszając do Nowego Tomyśla wyżej notowane i doświadczone zespoły z Poznania⁵⁰, a także grodziską „Dyskobolię”. W październiku 1934 roku, na zaproszenie „Polonii”, do Nowego Tomyśla przybyła niemiecka drużyna „Preußen” z Międzyrzecza. Było to pierwsze międzynarodowe spotkanie „Polonii”. Niemcy zostali przyjęci bardzo gościnnie, a mecz miał należytą oprawę. Specjalnie na tę okoliczność zaproszono sędziego związkowego, którym był Roman Dabert – wcześniej znakomity piłkarz „Warty” Poznań, a później arbiter sędziujący mecze z udziałem zespołów pierwszoligowych⁵¹. Spotkanie rozegrano w przyjaznej atmosferze. Piłkarzy obu drużyn dopingowali zarówno polscy, jak i niemieccy kibice, którzy stawili się na mecz w liczbie 500 osób⁵². Spotkanie zakończyło się rezultatem 3:3, choć do przerwy to zespół „Polonii” prowadził z wyżej notowanym rywalem 2:0⁵³.

W 1938 roku „Polonia” zajęła I miejsce w klasie „C” i uzyskała promocję do wyższej klasy rozgrywkowej⁵⁴. Klub z Nowego Tomyśla w rozgrywkach klasy „B” rywalizował z „Sokołem” Wolsztyn, „Pogonią” Śmigiel i „Obrą” Zbąszyń⁵⁵.

Oprócz piłki nożnej w KS „Polonia” działały inne sekcje. W 1934 roku sprowadzono z „Warty” Poznań trenera Jerzego Temme, który w „Polonii” był odpowiedzialny głównie za szkolenie lekkoatletów. W 1938 roku założono sekcję bokserską⁵⁶.

Na początku lat trzydziestych uaktywniło się Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej (KSMM), którego działacze organizowali zawody lekkoatletyczne oraz letnie zloty. KSMM od 1932 roku propagowało również tenis stołowy, organizując mistrzostwa sekcji, a od 1935 roku coroczne mistrzostwa powiatu w tej dyscyplinie⁵⁷. W 1936 roku młodzież, własnym sumptem, zorganizowała na jednym z placów mieszczących się przy kamienicach w centrum miasta boisko do uprawiania lekkiej atletyki oraz sportów drużynowych. KSMM było organizatorem międzymiastowych zawodów w pięcioboju, siatkówce i koszykówce oraz biegach. Stowarzyszenie młodzieżowe zachęcało również do gry w szachy⁵⁸.

⁴⁹ „Komunikaty Wydziału Gier i Dyscypliny Poznańskiego Związku Okręgowego Piłki Nożnej” 1934–1935.

⁵⁰ M.in. w czerwcu 1937 roku „Polonia” rozegrała mecz z KPW Poznań (dzisiejszy Lech Poznań), czołowym zespołem poznańskim, niestety, przegrana była wysoka 2:10.

⁵¹ J. Owsiański, T. Siwiński, *Historia futbolu wielkopolskiego*, Poznań 2013, s. 1032.

⁵² APP. Akta Starostwa Powiatowego Nowy Tomyśl 1919–1939, sygn. 717, k. 94.

⁵³ „Orędownik Nowotomyski” 1934, nr 34, s. 4.

⁵⁴ „Orędownik na powiaty nowotomyski i wolsztyński” 1938, nr 65, s. 4.

⁵⁵ „Orędownik na powiaty Nowy Tomyśl, Wolsztyn i Międzychód” 1938, nr 96, s. 4.

⁵⁶ „Orędownik na powiaty nowotomyski i wolsztyński” 1938, nr 21, s. 3.

⁵⁷ „Orędownik Nowotomyski” 1935, nr 34, s. 3.

⁵⁸ „Orędownik Nowotomyski” 1935, nr 17, s. 3.

Harcerze z drużyny im. J. Słowackiego popularyzowali grę w tenisa stołowego. Od 1934 roku odbywały się zajęcia z tej dyscypliny sportowej. W 1935 roku zorganizowali pierwsze mistrzostwa Nowego Tomyśla w tenisie stołowym⁵⁹. W marcu 1939 roku, w budynku strzelnicy, nowotomyscy harcerze zorganizowali mecz bokserski z harcerzami z Grodziska Wlkp. Było to pierwszy mecz bokserski Polaków na terenie miasta. Wcześniej kontakty z sekcją bokserką poznańskiej „Warty” nawiązali Niemcy z „Männer-Turn-Verein”⁶⁰.

Ważnym wydarzeniem dla Nowego Tomyśla w 1936 roku był „Złot Sokoła” okręgu lwóweckiego, w którym uczestniczyło ponad 1500 osób. W trakcie zawodów można było podziwiać m.in.: ćwiczenia wolne wszechsłowiańskie drухen, ćwiczenia wolne drухów, ćwiczenia na sprzętach, piramidy oraz krakowiaka.

W 1937 roku zawiązał się Policyjny Klub Sportowy, blisko współpracujący ze stowarzyszeniem Rodzina Policyjna. Klub organizował wycieczki, brał udział w konkursach strzeleckich, a także w ćwiczeniach fizycznych⁶¹.

W tym samym roku utworzono Powiatowy Oddział Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego, którego założycielami były nowotomyskie organizacje: Bractwo Kurkowe, Pocztove Przysposobienie Wojskowe, ZHP, Związek Pracowników Skarbowych, a także organizacje strzeleckie ze Zbąszynia⁶².

W 1939 roku ludność Nowego Tomyśla m.in. dzięki cyklicznym wydarzeniom sportowym oddalała cień nadchodzącej wojny. Jeszcze w sierpniu, w przededniu rozpoczęcia działań wojennych, organizowane były konkursy strzelectwa sportowego z okazji zakończonych żniw, a „Polonia” zwyciężyła 5:2 w meczu z „Promieniem” Opalenica⁶³. Były to ostatnie, przed wybuchem II wojny światowej, wydarzenia sportowe na terenie Nowego Tomyśla organizowane przez Polaków.

Zakończenie

Analiza wydarzeń sportowych z udziałem sportowców z Nowego Tomyśla do 1939 roku pozwala stwierdzić, iż znaczący wpływ na postęp w tej dziedzinie miały uwarunkowania społeczne. Polscy mieszkańcy miasta (wówczas przygranicznego i zamieszkanego w większości przez ludność narodowości niemieckiej) po odzyskaniu niepodległości w 1919 roku nieustannie manifestowali swoją polskość i patriotyzm. Społeczność ta była również aktywna w wielu dziedzinach życia, które dotychczas były zwalczane przez zaborców. Polacy zakładali więc towarzystwa, uprawiali sport i organizowali imprezy masowe.

⁵⁹ „Orędownik Nowotomyski” 1935, nr 43, s. 3.

⁶⁰ APP. Akta Starostwa Powiatowego Nowy Tomyśl 1919–1939, sygn. 717, k. 28.

⁶¹ „Orędownik na powiaty nowotomyski i wolsztyński” 1937, nr 133, s. 3.

⁶² „Orędownik na powiaty nowotomyski i wolsztyński” 1937, nr 28, s. 4.

⁶³ „Orędownik na powiaty Nowy Tomyśl, Wolsztyn i Międzychód” 1939, nr 91, s. 4.

Nie bez znaczenia była też rywalizacja z towarzystwami niemieckimi, zwłaszcza na polu organizacyjnym. Znaczący wpływ na rozwój sportu wywarły migracje ludności polskiej do Nowego Tomysła po 1919 roku, gdyż nowi mieszkańcy, m.in. Z. Fabrowski, Z. Kabza oraz członkowie rodziny Preislerów, posiadali już doświadczenie w pracy organizacyjnej towarzystw. Cechy te okazały się pomocne w szybkim i harmonijnym rozwoju sportu na terenie miasta.

Dojrzałość społeczna oraz patriotyzm pionierów nowotomyskiego sportu były czynnikami wpływającymi na ciągłe i systematyczne działania, które prowadziły do powstawania i wzmocnienia pozycji towarzystw sportowych. Organizacje prosportowe zachęcały do uczestnictwa w sporcie i rekreacji młodzież męską i żeńską, zachęcano do uczestnictwa w nieuprawianych dotychczas w mieście nowych dyscyplinach sportowych. Sprzyjało to narodzinom kolejnych sekcji sportowych. Wizyty w Nowym Tomysłu wyżej klasyfikowanych rywali, zatrudnianie trenerów, podnoszenie kwalifikacji rodzimych szkoleniowców, czy organizowanie międzymiastowych turniejów, wpływały znacząco na rozwój organizacji sportowych w mieście i wzrost poziomu sportowego zawodników.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego w Nowym Tomysłu, wraz z sukcesami sportowymi, powstawała i stopniowo rozwijała się infrastruktura sportowa. Zbudowano boisko do piłki nożnej, siatkówki, koszykówki, lekkiej atletyki oraz korty tenisowe. Z powstałych obiektów sportowych korzystały nie tylko osoby uprawiające sport, ale również uczniowie szkół i osoby prywatne. Korzyścią, wynikającą z działalności sportowej towarzystw i klubów, było także organizowanie czasu wolnego mieszkańców, którzy mogli brać udział w szeregu imprez – zarówno kameralnych, jak i masowych. Były to nie tylko zawody sportowe, ale również wydarzenia kulturalne i patriotyczne. Członkowie towarzystw i klubów sportowych uczestniczyli w procesie wychowania i kształtowania postaw patriotycznych i obywatelskich Polaków zamieszkujących Nowy Tomysł w latach 1919–1939.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe Poznań

— Akta Starostwa Powiatowego Nowy Tomysł 1919–1939, sygn. 717.

Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna w Nowym Tomysłu

— Klub Sportowy „Polonia” w Ośrodku Wiedzy o Regionie.

II. Źródła drukowane i pisane

Główny Urząd Statystyczny. Warszawa 2013.

Komunikaty Poznańskiego Związku Okręgowego Piłki Nożnej. Poznań 1934–1935.

Kronika Klubu Sportowego „Polonia” Nowy Tomyśl. Nowy Tomyśl do 1995.

III. Prasa

„Kurjer Zachodni”, Nowy Tomyśl 1926–1930.

„Orędownik na powiaty nowotomyski i wolsztyński”, Nowy Tomyśl 1932–1935.

„Orędownik na powiaty Nowy Tomyśl, Wolsztyn i Międzychód”, Nowy Tomyśl 1938–1939.

„Orędownik Nowotomyski”, Nowy Tomyśl 1932–1935.

„Orędownik Powiatowy”, Grodzisk Wielkopolski 1922–1923.

„Przegląd Nowotomyski” 2013.

„Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»”, Warszawa 1928.

„Sportowiec”, Poznań 1923–1924.

„Wiadomości Nowotomyskie”, Nowy Tomyśl 1988–1990.

IV. Strony internetowe

Ołędry Nowotomyskie [<http://oledry.pl>], Goldmann K.E. – Historia Bractwa Kurkowego w Nowym Tomysłu 1914, [stan z 27.12.2013].

B. Literatura

Hojan A., *KS Dyskobolia Grodzisk Wielkopolski 1922–1997*, Poznań 1997.

Kraft A., *...und dazwischen Neutomischel*, Berlin 1998.

Kościański Z., *Nowy Tomyśl w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] B. Polak (red.), *Dzieje Nowego Tomysła*, Nowy Tomyśl 1998.

Kościański Z., *Nowy Tomyśl w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] B. Polak (red.), *Zarys dziejów Nowego Tomysła*, Nowy Tomyśl 1986.

Mamczak-Gadkowska I., *W ostatnich latach Rzeczypospolitej*, [w:] B. Polak (red.), *Dzieje Nowego Tomysła*, Nowy Tomyśl 1998.

Owsiański J., Siwiński T., *Historia futbolu wielkopolskiego*, Poznań 2013.

Polak B. (red.), *Dzieje Nowego Tomysła*, Nowy Tomyśl 1998.

Abstract

From the History of Sport in Nowy Tomysl before 1939

This article describes the beginnings of sport in Nowy Tomysl up to 1939, focusing mainly on Polish-born people with reference to established earlier marksmen's society and other German societies. At the beginning of this paper the results of previous investigations were described together with the presentation of the town's history and the research question. The primary focus is put on the interwar period during which the origins and later development of sports organisations could be observed.

The important fact is that Polish people were in the minority in Nowy Tomysl in 1919 and that is why sport became one of the ways to demonstrate their national identity. Moreover, this article describes the societies which were geared towards physical development of individuals. This work also mentions the evolution of sport infrastructure and sports disciplines as well as the influence of sport societies on social relations at that time.

Keywords: Nowy Tomysl, sport, organizations.